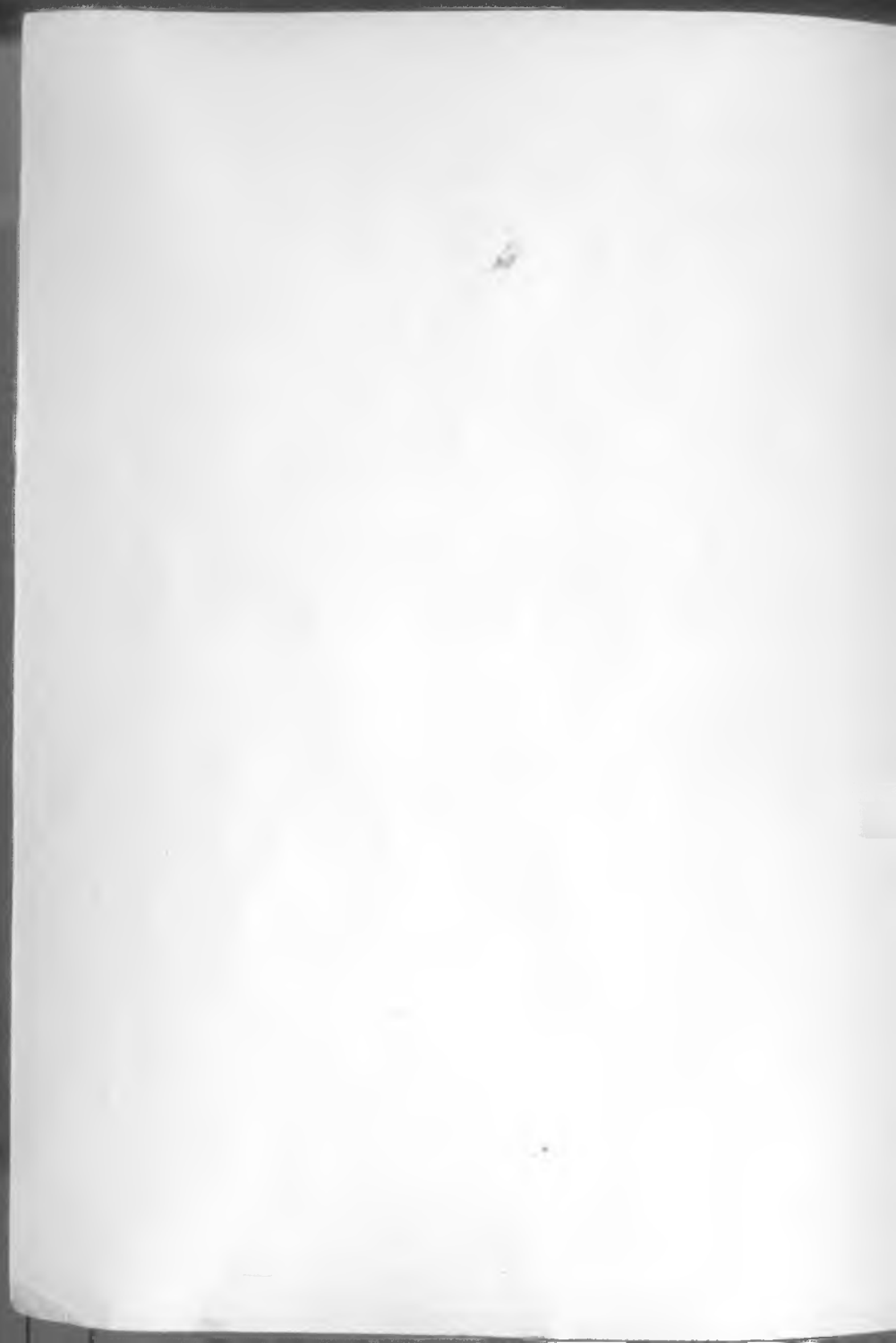

ВОҲИДОВ АМОН

**ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИИ ЧАНД
ҲИКОЯТИ «ГУЛИСТОН»-И
САЪДИИ ШЕРОЗИЙ**

ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛИ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ
РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД
БА НОМИ АЛИШЕР НАВОЙ

Воҳидов Амон

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИИ ЧАНД ХИКОЯТИ
«ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗИ

Ба шогирди Қозирону
Қодиршоҳ Рамазон Абдуллоев
ба назарни ки Таъдими
салоҳату
15.12.09.

Самарқанд 2004

Воҳидов А. Таҳлили луғавии чанд ҳикояти «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. Нишондоди услубӣ. Нашри ДДС, 2004, 35 сах.

Дар ин рисола мо кӯшиш намудем, ки баъзе ҳикоятҳои «Гулистон»-и Саъдиро аз ҷиҳати забон (хусусан лексика) таҳлил намоем. Мушоҳидаҳои пешакӣ нишон дод, ки ҳақиқатан баъзе донишҷӯён ба таври бояду шояд ҳикояҳои нисбатан осонро ҳам таҳлил ва мақсади ниҳии муаллифро дарк карда наметавонанд. Мо дар курси аввал ҳикояҳои аз ҷиҳати забон ва услуб он қадар мушкил набударо интихоб намуда, саъю кӯшиш кардем, ки калимаю ибораҳои онро муфассал шарҳ намоем. Баъзе калимаю таркибҳо ба донишҷӯён фаҳмо ва он қадар сақил набошад ҳам, лекин маъною тобишҳои гуногунро ифода мекунанд. Мо ба ин ҷиҳати масъала низ то ҳадди имкон аҳамияти махсус додем. Дар курсҳои болоӣ (II, III, IV) низ таҳлили забонӣ ва хусусиятҳои услубии ҳикояҳои Саъдиро давом додан ба мақсад мувофиқ аст. Ба ин масъала салоҳдиди муаллиф ва дилбастагии ӯ ба осори Саъдӣ албатта, мавқеи муҳим мебозад. Ба фикри банда, такмили захираи луғавии донишҷӯёнро маҳз бо интихоби осори адабиёти классикӣ давом додан ягона роҳи дуруст мебошад.

Муқарризон:

дотс. Ҳ.Аҳроров

дотс. М.Истамова

Муҳаррири масъул:

дотс. Ҳ.Бердикулов

МУҚАДДИМА

Забони тоҷикӣ дар қаламрави Ҷумҳурияи Ўзбекистон забони яке аз халқҳои таҷҷоии ин сарзамин ба шумор меравад. Ҳукумати Ҷумҳурияи Ўзбекистони соҳибистиклол дар қатори забонҳои дигар миллат ва халқиятҳое, ки сокини ин сарзаминанд, барои пешрафт ва тараққиёти забони тоҷикӣ муттасилан ғамхорӣ менамоянд, дар роҳи ҳимоя ва таъмини муносибати эҳтиромона ба он қонунан кафолат медиҳад. Ин нуқта дар қонуни асосии Ҷумҳурият ба ин маънӣ ифода ёфтааст: «Забони давлатии Ўзбекистон забони ўзбекӣ аст. Ҷумҳурияи Ўзбекистон эҳтироми забон, урфу одат ва анъанаҳои тамоми миллат ва халқиятҳоро, ки дар ҳудуди вай зиндагӣ мекунанд, таъмин намуда, барои рушду ривоҷи онҳо шароит муҳайё мекунанд».

(Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, саҳ.9.)

Тоҷикони Ўзбекистон аз рӯи решаҳои таърихӣ, урфу одат, суннатҳои маданӣ бо халқи ўзбек абадан пайвастагии ноғусастанӣ доранд. Муносибатҳои бародарона, дӯстии бемисл, пайванди ширию хунӣ, ки дар байни ду халқи ба ҳам маҳбуби тоҷик ва ўзбек дар давоми асрҳои зиёд ба амал омадааст, барои таъмини ин ҳадаф қомилан мусоидат хоҳад кард. Гуфтаҳои зерини президенти Ўзбекистон И.А.Каримов раҳнамо ва илҳомбахши мардуми мо дар роҳи иҷрои ин вазифаҳои пуршараф хоҳад буд: «Худи офаридгор гили ўзбеку тоҷикро аз як ҷо офаридааст. Ҳазорҳо сол халқҳоямон бо ҳам ҳамхуну ҳампахлӯ, қудову қудоанда гардида, бори қарнҳоро якҷоя кашида, ояндаро ҳамроҳ месозанд. Мо аз як дарё об нӯшида, дар як саҳро кишт мекунем. Бозор ва мазор ҳам як аст. Ҳам аз симоямон ва ҳам аз ҷисмамон моро ҳеҷ кас фарқ карда наметавонад... ҳар қадом аз марҳилаҳои таърихи бостониамонро биомӯзем, барои тасдиқи қаробати халқҳоямон далелҳои бисёре пайдо мекунем. Дар навбати аввал ин ягонагии дини ҳар ду халқ-исломи муқаддас ва муштаракоти таърихӣ ва беназирии фарҳангҳоямон

Воҳидов А. Таҳлили луғавии чанд ҳикояти «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. Нишондоди услубӣ. Нашри ДДС, 2004, 35 саҳ.

Дар ин рисола мо кӯшиш намудем, ки баъзе ҳикоятҳои «Гулистон»-и Саъдиро аз ҷиҳати забон (хусусан лексика) таҳлил намоем. Мушоҳидаҳои пешакӣ нишон дод, ки ҳақиқатан баъзе донишҷӯён ба таври бояду шояд ҳикояҳои нисбатан осонро ҳам таҳлил ва мақсади ниҳонии муаллифро дарк карда наметавонанд. Мо дар курси аввал ҳикояҳои аз ҷиҳати забон ва услуб он қадар мушкил набударо интихоб намуда, саъю кӯшиш кардем, ки калимаю ибораҳои онро муфассал шарҳ намоем. Баъзе калимаю таркибҳо ба донишҷӯён фаҳмо ва он қадар сақил набошад ҳам, лекин маъною тобишҳои гуногунро ифода мекунанд. Мо ба ин ҷиҳати масъала низ то ҳадди имкон аҳамияти махсус додем. Дар курсҳои болоӣ (II, III, IV) низ таҳлили забонӣ ва хусусиятҳои услубии ҳикояҳои Саъдиро давом додан ба мақсад мувофиқ аст. Ба ин масъала салоҳдиди муаллиф ва дилбастагии ӯ ба осори Саъдӣ албатта, мавқеи муҳим мебозад. Ба фикри банда, такмили захираи луғавии донишҷӯёнро маҳз бо интиҳоби осори адабиёти классикӣ давом додан ягона роҳи дуруст мебошад.

Муқарризон:

дотс. Ҳ.Ахроров

дотс. М.Истамова

Муҳаррири масъул:

дотс. Ҳ.Бердиқулов

МУҚАДДИМА

Забони тоҷикӣ дар қаламрави Ҷумҳурияи Ўзбекистон забони яке аз халқҳои таҳқиқи ин сарзамин ба шумор меравад. Ҳукумати Ҷумҳурияи Ўзбекистони соҳибистиклол дар қатори забонҳои дигар миллат ва халқиятҳое, ки сокини ин сарзаминанд, барои пешрафт ва тараққиёти забони тоҷикӣ муттасилан ғамхорӣ менамоянд, дар роҳи ҳимоя ва таъмини муносибати эҳтиромона ба он қонунан қарорат медиҳад. Ин нуқта дар қонуни асосии Ҷумҳурият ба ин маънӣ ифода ёфтааст: «Забони давлатии ўзбекистон забони ўзбеки аст. Ҷумҳурияи ўзбекистон эҳтироми забон, урфу одат ва анъанаҳои тамоми миллат ва халқиятҳоро, ки дар ҳудуди вай зиндагӣ мекунанд, таъмин намуда, барои рушду ривоҷи онҳо шароит муҳайё мекунад».

(Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, саҳ.9.)

Тоҷикони ўзбекистон аз руи решаҳои таърихӣ, урфу одат, суннатҳои маданӣ бо халқи ўзбек абадан пайвастагии ноғусастани доранд. Муносибатҳои бародарона, дӯстии бемисл, пайванди ширию хунӣ, ки дар байни ду халқи ба ҳам маҳбуби тоҷик ва ўзбек дар давоми асрҳои зиёд ба амал омадааст, барои таъмини ин ҳадаф қомилан мусоидат хоҳад кард. Гуфтаҳои зерини президенти Ўзбекистон И.А.Каримов раҳнамо ва илҳомбахши мардуми мо дар роҳи иҷрои ин вазифаҳои пуршараф хоҳад буд: «Худи офаридгор гили ўзбеку тоҷикро аз як ҷо офаридааст. Ҳазорҳо сол халқҳои мо ба ҳам ҳамхуну ҳампахлу, қудову қудоанда гардида. бори қарнҳоро якҷоя кашада, ояндаро ҳамроҳ месозанд. Мо аз як дарё об нӯшида, дар як саҳро кишт мекунем. Бозор ва мазор ҳам як аст. Ҳам аз симоямон ва ҳам аз ҷисмамон моро ҳеҷ кас фарқ карда наметавонад... ҳар қадом аз марҳилаҳои таърихи бостониамонро биомӯзем, барои тасдиқи қаробати халқҳои мо далелҳои бисёре пайдо мекунем. Дар навбати аввал ин ягонагии дини ҳар ду халқ-исломи муқаддас ва муштарақоти таърихӣ ва беназирии фарҳангҳои мо

мебошад. Ва ачдодоне, ки дар як замин умр ба сар бурда, аз як чашма об нушидаанд, барои мо мероси бузург гузоштаанд» (Рузномаи «Овози тоҷик», 1 июли соли 1998).

Амали мактабҳои тоҷики дар маҳалҳои тоҷикнишин, таълифи дастур ва китобҳои дарсӣ барои онҳо, ғамхорӣ ва дастгирии давлату ҳукумат дар ин бобат далели исботи ин нукта аст. Ба ин муносибат ҷоиш аст, моддаи охиринаи қонуни забони Ёзбекиро-моддаи 24-умро ёдрас шавем, ки дар он навишта шудааст:

Дар Ҷумҳурияи Ёзбекистон зуҳури муносибати назарногирона ё душманона нисбат ба забони давлатӣ ёки забонҳои дигар манъ аст. Қасоне, ки дар соҳаи интиҳоби забон аз ҷониби шаҳрвандон дар муомилоти байниҳамдигарӣ, гирифтани таълиму тарбия мамониат мерасонанд, мувофиқи ҳуҷҷатҳои қонун ҷавобгар хоҳанд шуд» (Ёзбекистоннинг янги қонунлари. Тошкент, «Адолат», 1996й.).

Донишҷӯи қоидаҳои забони модарӣ, дуруст ва беҳато гуфтани навиштани он барои ҳар кас, алаҳқусус барои аҳли савод амри ногузир аст: забони модарии худро хуб надониста, аз имконоти он нағз сӯғӣ наёфта, ворид шудан ба ҳазинаи дониш, дастовардҳои илмию фарҳангии, ки дар зарфи асрҳо ба вуқӯъ омадаанду ҳолро бо суръати тамом равшан мегиранд, амри муҳол аст. Шубҳае нест, ки донишҷӯи фанҳои дигар, ки дар мактаб таълим дода мешаванд, низ зарур аст, аммо омилҳои аввал, асли онҳоро забон ташкил медиҳад ва маҳз хуб донишҷӯи забони модарӣ имкон медиҳад, ки маънӣ ва мазмуни ҷизҳои хондашавандаро нағз фаҳмам, ба моҳияти китобҳои марбут ба илму фанҳои гуногунро ба ҳадди даркорӣ сарфаҳм равам. Устод С.Айнӣ замоне ба ин масъала дахл намуда, ба чунин хулосаи ҳаққонӣ омада буд. «Ҳарчанд ҳамаи предметҳои, ки дар плани илми дохил карда шудаанд, зарур ва ҳар кадоми онҳоро азхуд кардани талаба лозим бошад ҳам, ба хату савод ва забону адабиёт аз ҳама зиёдтар аҳамият додан даркор аст. Зеро хату савод ва забону адабиёт як асбоб ва як аслиҳаеанд, ки бо ин аслиҳа

қалъаи донишро кушодан мумкин аст» (С.Айнӣ. Аҳгари инқилоб. Душанбе, 1974. саҳ. 218-219).

V Дар солҳои охир ҳам дар матбуоти Ўзбекистон (хусусан «Овози тоҷик») ва ҳам дар Тоҷикистон аҳли қалам бо як изтироб бонг мезананд, ки шогирдони мактабҳои миёна (олӣ ҳам истисно не) саводи казое надоранд ва як матн ва шеърро ба таври саҳеҳ таҳлил карда наметавонанд. Ва аксаран ба чунин ақидаанд, ки ба ин пеш аз ҳама кӯр-кӯрона азбар намудани қоидаи забон гунаҳкор аст. Таҷриба ҳаминро нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат талаба ё донишҷӯ қоиदारо мисли булбул гуфта медиҳад, аммо вақте ки ба мисол мегузаред, лол мешавад. Аз тарафи дигар, талаба хазинаи бои луғавӣ надорад, ки фикри худро соф ба забони модарӣ тақрир намояд. Дар натиҷа бо як забони бӯқаламун фикри худро баён намояд. Хӯш, савале пеш меояд, ки чӣ кор бояд кард? Ба фикри ман ва ба ақидаи гузаштагон таъя намуда, иброн намудани ҳастам, ки дар факултетҳои филологии мактабҳои олӣ бештар матнҳои адабиёти классикӣ таҳлилу тасвиб ёбанд. Пушида нест, ки дар мадрасаҳои Бухорову Самарқанд ва умуман гузаштагони мо зина ба зина хонданро аз содда-аз «Чор китоб» шурӯъ намуда, баъд ба Навоӣю Бедил мегузаштанд. Ҳатто ба ин зинаи баландтар баромадани онҳо бо тантана ҷашн гирифта мешуд.

Ҳоло қарори бисёр равшанфикрон, олимону омӯзгорон бар он аст, ки тарзи таълими забону адабиёт аз заминаи анъанавии худ гусаста шуда, рӯ ба иллати бесамарӣ ниҳодааст. Пиронсолонеро медонам, ки бо вучуди аз қоидаҳои сарфу наҳв хабаре надоштанд, аммо шеърро насри адибони мумтози мозиро хуб хонда, фаҳмида ва маънидод карда метавонистанд. Нутқи онҳо бурро, суханашон раво ва дар ҷою мақоми лозима гурубуранг, ҷозибу дилрабо буданд. Ин гуна инсонҳо имрӯз ниҳоят каманд. Нақл мекунанд, ки дар мактабу мадориси собиқ қоида аз ёд намекарданд, хусусиятҳои даври замони шоирро намеомӯхтанд, ба тарҷумаи ҳоли адибон низ чандон тавачҷӯҳ надоштанд. Шогирдони оддӣ танҳо шеър мехонданд, онро аз ёд мекарданд,

тарзи дурусти талаффузу қироатро меомухтанд, луғат аз бар мекарданд, таносуби сухан ва одоби сухангӯиро таълим мегирифтанд. Пас, чӣ бояд кард, ки мо ҳам чун онҳо бошем? Калиди хазинаи пурҷавоҳири ниёгонамон дар дасти мо бошад. Ягона роҳ ин аст, ки ҳарчи зудтар тарзи таълими забонамонро ба услуби гузаштагон мутобиқ гардонем, ақалан ба онҳо наздиктар барем.

Дар солҳои 60-ум академики АИ Тоҷикистон шодравон Абдулғанӣ Мирзоев пеш аз он ки ба ходими илмӣ ягон мавзӯро пешниҳод намояд, як соли пурра вазифа месупорид, ки матни пурраи «Гулистон»-и Саъдиро мутолиа намояд. Баъд аз сипарӣ шудани як сол бо ходими илмӣ нав ба кор қабулшуда сӯхбат мегузаронд ва баъд аз он ба қароре меомад, ки ин ходим дар оянда аз ӯҳдаи кори илмӣ баромада метавонад ӯ не.

Мо ин ҷо «Гулистон»-и Саъдиро зикр намуда, қарор кардем, ки дар курси 1 аз фанни забони модарӣ (дар дарсҳои амалӣ) ҳикоятҳои алоҳидаи «Гулистон»-ро таҳлил намуда, бо ҳамин захираи луғавии донишҷӯёро афзун намоем.

1. Интихоби маводи дарс

Ҷои шубҳа нест, ки дар радифи дигар омилу васоит интихоби маводи таълими забон дорои аҳамияти зиёд мебошад. Ба назари мо, барси таълиму услуби асил пазируфтани осори шоиру носирӣ забардасти тоҷик Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ хеле мувофиқи матлаб аст. Зеро дар радифи адибоне, ки монанди Рашидаддини Ватвот, Умари Хайём, Ҳоконӣ, Аттори Нишопурӣ ва ғайра ҳам дар соҳаи назм ва ҳам дар боби насри бадеӣ устои моҳир мебошанд, Саъдӣ фазилати ҳосе дорад. Ин ҷо овардани суханони адиби донишманди Эрон Муҳаммадалии Фуруғӣ аз ҳар тафсири матлаб беҳтар хоҳад буд. Ӯ чунин нигошта аст: «Гоҳе шунида мешавад, ки Саъдӣ ҳафтсад сол пеш (имрӯз ин қариб ҳафтсаду панҷоҳ сол пеш-А.В.) ба забони имрӯзаи мо сухан гуфтааст, вале ҳақ ин аст, ки... мо пас аз ҳафтсад сол ба забоне, ки аз Саъдӣ омӯхтаем, сухан мегуем. Яъне Саъдӣ шеваи насри форсиро чунин

дилнишин сохта, ки забони роиҷи форсӣ шудааст ва эй кош эронӣён қадри ин неъмат бидонанд ва дар шеваи баён даст аз домани Шайх барнадоранд, ки фармудаи худи ӯ «ҳақ ҳамин аст, ки суҳандонию зебоиро». Ва ман аз нависандагони бузург суроғ дорам (аз ҷумла Мирзо Абдулқосими қоиммақом), ки эътироф мекарданд, ки дар нависандагӣ ҳар чӣ доранд, аз Шайх Саъдӣ доранд».

Афқору ақоид ва андешаҳои ватанпарварию Саъдӣ имрӯз ҳам барои тарбияи маънавии инсоният, пойдор гардидани сулҳ, таъмини иттиҳоду иттифоқи халқу миллатҳои сайёраи мо хизмат мекунанд. Шохиди барҷастаи ин маънӣ дар пештоқи даромадгоҳи Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида бо забонҳои машҳури олам сабт шудани абёти зерини ҷовидонаи Саъдӣ мебошад, ки аз китоби «Гулистон»-и ӯ гирифта шудааст:

Бани одам аъзси якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дару оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.

Воқеан таълифи «Гулистон»-ро Саъдӣ ба тариқи шоирона ва дар сурати ҳикояти марғубе нақл намудааст:

«Як шаб тааммули айёми гузашта мекардам ва бар умри талафкарда таассуф меҳӯрдам ва санги сарочаи дилро ба алмоси оби дида месуфтам ва ин байтҳо муносиби ҳоли худ мегуфтам:

Ҳар дам аз умр меразад нафасе,
Чун нигоҳ мекунем, намонда басе,
Эй, ки панҷоҳ рафту дар хобӣ,
Магар ин панҷрӯза дарёбӣ.

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дар нишемани узлат нишинам, домани суҳбат фаро худ чинам ва дафтар аз дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям».

Шайх Саъдӣ бо ташвиқи яке аз дӯстонаш ба навистани «Гулистон» шурӯъ мекунад, ки дар ин бора чунин ишора дорад: Гуфтам: «Барои нузҳати ҳозирон ва фусҳати ҳозирон китоби «Гулистон» тавонам тасниф кардан, ки боди хазонро бар вараки ӯ даст

набошад ва гардиши замон айши робеашро ба тайши харфе мубаддал накунад:

Ба чӣ кор оядат зи гул табаќе,
Аз «Гулистон»-и маън бубар вараќе,
Гул ҳамин панҷ рӯзу шаш бошад,
В-ин «Гулистон» ҳамеша хуш бошад.

«Гулистон» аз суханони кӯтоҳи ҳикматнок ва ҳикоятӣ тамсилҳои нодир дар шакли назму наср эҷод шудааст. Хусусияти услубии «Гулистон»-ро аз ин бехтар ифода кардан мумкин нест. Зеро дар зимни чор калима-«наводиру амсол ва шеърӯ ҳикоят», - ҳамаи фазилатҳои бадеию услубии ин асар ҷамъбаст шудааст. Дар «Гулистон» санъати саҷъ мавқеи муҳим дорад. Вақте ки муаллиф аз воқеа ва амалиёти персонажҳо ҳулосаи пешакӣ баровардани мешавад ва фикри худро таъсирнок, боварибахш кардан мехоҳад, бештар ба саҷъ рӯ овардааст. Хусусан боби ҳаштуми «Гулистон», ки «Дар одоби сӯҳбат» ном дорад, саҷъ мавқеи ҳукмрон пайдо кардааст. Ин ҷо саҷъ омили асосие шудааст, ки суханони муаллиф ҳамчун масал садо диҳад. Саҷъ дар «Гулистон» на танҳо фасохату балоғати каломро нақостааст, балки ба он салосат ва равонӣ бахшидааст:

Гар ҷаври шикам нестӣ, ҳеҷ мурғ дар доми сайёд
наюфтодӣ, балки сайёд худ дом наниходӣ. Ҳакимон
дер хӯранду обидон нимсер ва зоҳидон содди рамаку
ҷавонон то табақ баргиранду пирон то арақ бикунанд.
Аммо қаландарон чандон ки дар меъда ҷои нафас
намонад ва бар суфра рӯзии кас.

Асири банди шикамро ду шаб нагирад хоб,
Шабе зи меъдаи сангин, шабе зи дилтангӣ.

Дар «Гулистон»-и Саъдӣ ҷумла ва фикраҳои арабӣ кам нестанд. Бо ин мо гуфта наметавонем, ки забони он сангину мураккаб аст. Дар он бисёр ҳикоятҳои равону салис ҳаст, ки сар то по бо иборати ширин ва зебову мафҳум мурағбат шудааст. Бо вучуди ин матни «Гулистон» барои хонандаи имрӯзаӣ тоҷик аз чанд ҷиҳат душворӣҳо пеш меоварад. Аввал ин ки, бе тарҷума фаҳмидани ибора, фикра ва ҷумлаҳои арабӣ ба ҳар кас муяссар намешавад. Сониян, дар асар калимаҳои бисёри арабии имрӯз

дар забони адабии тоҷик номаълум ва калимаҳои аслан таърихӣ кӯҳнашуда дучор мешаванд, ки бе мадади китобҳои луғат фаҳмидани онҳо барси донишҷӯён душвор аст.

Чи навъе ки зикр намудем, «Гулистон»-и Саъдӣ аҳамияти тарбиявӣ, таълимӣ ва маънавию ахлоқии худро имрӯз ҳам гум накардааст. Бо вучуди он ҳикоятҳои мавҷуданд, ки ба замони муаллиф мутобиқат мекунанд ва баъзе афкори дар он гуфташуда ба рӯзгори имрӯзаи мо мувофиқат намекунанд. Бинобар он ба гуфтаҳои Саъдӣ бо назари танқидӣ муносибат бояд кард.

2. Матни маводи забонмӯзӣ

Барои гузаштани машғулотӣ амалии дарси забони модарӣ, пеш аз ҳама ба интиҳоби мавод эътибори махсус додан лозим аст. Ба мо маълум аст, ки на ҳамаи ҳикоятҳои Саъдӣ аз ҷиҳати забон ва нигориши услуб мушқилфаҳманд. Баъзе ҳикоятҳо бо забони содда навишта шудаанд, ки хонандаи имрӯза ба мазмуни он ба тезӣ сарфаҳм меравад.

Ҳикоят

Сайёди заифро моҳии қавӣ ба дом андар афтод тоқати ҳифзи он надошт, моҳӣ ба ӯ ғолиб омад ва дом аз дасташ даррабуду бирафт:

Шуд ғулومه, ки оби ҷӯй орад,

Оби ҷӯй омаду ғулӯм бибурд.

Дом ҳар бор моҳӣ овардӣ,

Моҳӣ ин бор рафту дом бибурд.

Дигар сайёдон дарег хӯрданд ва маломаташ карданд, ки чунин сайде дар домат афтод ва надонистӣ нигоҳ доштан?

Гуфт:

Эй бародарон, ҷи тавон кардан? Маро рӯзи набуд ва моҳиро ҳамчунон рӯзи монда буд.

Сайёди берӯзи дар Дачла моҳӣ нагирад ва моҳӣ беачал бар хушк намирад

Гарчи ин ҳикоят аз ҷиҳати забон содда бошад ҳам, дар он фалсафаи ҳаёти дида мешавад. Нависанда дар ин ҷо ба тақдири инсонҳо ишора кардааст, ки «Маро рӯзи набуд ва моҳиро ҳамчунон рӯзи монда

буд», яъне маро хуроки рӯзона набуд, аммо моҳиро рӯзгузаронӣ, зиндагонӣ монда буд.

Гарчи ҳикоятҳои Саъдӣ содда ва бо обуранги бадеӣ ораста шуда бошанд ҳам, фаҳмидани асли мақсади нависанда, нозуқиҳои алоқамандии калимаю ибораҳо дониши амиқи филологӣ ва аниқтараш забондониро тақозо менамоянд.

Вазифа танҳо бо шарҳ додани ин ё он калимаю таркибҳои озоду устувори ҳикоятҳо ба анҷом намерасад, балки бояд муаллим мақсаду мароми нависанда аз овардани ин ё он шеър, фикра аз ҷӣ иборат аст, фаҳмонда диҳад ва албатта бо ҳаёти имрӯза онро алоқаманд намояд. Андарзҳо, панду насиҳатҳои Саъдӣ имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардааст ва ҳар кадом гуфтаҳои ӯро дар зиндагӣ дучор омадан мумкин аст. Дар ҳикояти зер нависанда аз пурҳури ҳазар карданро талқин кардааст, ки гоӣ пешгирифтаи муаллиф имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардааст:

Ҳикоят

Ду дарवेशи хуросонӣ мумзими сӯҳбати якдигар сафар карданд. Яке заиф буд, ҳар ба ду шаб ифтор кардӣ ва дигаре қавӣ, ки рӯзе се бор хӯрдӣ. Иттифоқан бар дари шаҳре ба тӯҳмати ҷосусӣ гирифтор омаданд. Ҳар ду ро ба хонае карданд ва дар ба гил бароварданд. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд мурда ва заиф ҷон ба саломат бурда.

Дар ин аҷаб монданд.

Ҳаким гуфт:

-Хилоф ин аҷаб будӣ. Он яке бисёрхор буд, тоқати бенавой наовард, ба сахтӣ ҳалок шуд. Ва ин дигар ҳештандор набуд, лоҷарам бар одати ҳештан сабр кард ва ба саломат бимонд.

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, сахл гирад.
Ва гар танпарвар аст андар фарохӣ,
Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад.

3. Раванди дарс

Пеш аз ҳама ба яке аз донишҷуён бояд фармуд, ки матни ҳикоятро ифоданок қироат кунад. Ё мумкин аст, ки ба ҳамаи донишҷуён (ё ба ҳар ду нафар) нусха карда тақсим карда додан мумкин аст. «Нишондоди услубӣ»-ро низ тақсим намудан ба мақсад мувофиқ аст. Вале ин корро баъд аз қироати ҳикоят ва шиносошудан бо мазмуни он иҷро кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар нишондоди услубӣ маънои калимаю ибораҳои душворфаҳм дода мешавад, ки маҳз дар ҳикоят ба кадом маъно истифода шудааст. Маълум аст, ки «Гулистон»-и Саъдӣ аз ҳашт боби зерин иборат:

- Боби аввал-«Дар сирати подшоҳон»;
- Боби дуввум-«Дар ахлоқи дарвешон»;
- Боби саввум-«Дар фазилати қаноат»;
- Боби чаҳорум-«Дар фаводи хомӯшӣ»;
- Боби панҷум-«Дар ишқ ва чавонӣ»;
- Боби шашум-«Дар заъф ва пирӣ»;
- Боби ҳафтум-«Дар таъсири тарбият»;
- Боби ҳаштум-«Дар одоби сӯҳбат».

Мо дар ин нишондод чанд ҳикоятро ба тариқи мисол интихоб намудем. Дар онҳо калимаю таркибҳои душворфаҳм нисбатан зиёданд. Азбаски дар курси 1 қисмати лексикология, фразеология ва лексикография гузашта мешавад, бинобар он дар машғулоти амалӣ асосан таҳлили дексикӣ дар назар дошта хоҳад шуд.

Ҳикоят

Яке аз подшоҳони пешин дар риояти мамлакат сустӣ кардӣ ва лашкар ба сахтӣ дошӣ, лочарам душмане саъб рӯй намуд ҳама пушт бидоданд.

Чу доранд ганҷ аз сипоҳӣ дарег,
Дарег оядаш даст бурдан ба тег.

Якero аз онон, ки ғадр карданд, бо ман дӯст буд, маломат кардаму гуфтам:

-Дун асту бесипосу сифлаю ҳақношинос, ки ба андак тағйири ҳол аз маҳдуми қадим баргардад ва ҳуқуқи неъматӣ солҳо дарнавардад.

Гуфт:

-Ар ба карам маъзур дорӣ шояд, ки асбам дар ин воқеа бе ҷав буд ва намади зин ба гарав ва султон, ки ба зар бо сипоҳӣ бахилӣ кунанд, бо ӯ ба ҷон ҷавонмардӣ натавон кард.

Зар бидеҳ марди сипоҳиро, то сар биниҳад
В-агараш зар надихӣ, сар биниҳад дар олам
Изо шабиъа-л-камитуясулу батшан
Ва ховийу-л-батни ябтишу бил-фирор.

Тарҷумаи байт:

Диловар чун сер шавад, ҳамла биёғозад,
Ва гурусна бо тамоми неру по ба фирор ниҳад.

Баъд аз хатми қироат ба шогирдон бояд супорида шавад, ки онҳо мазмуни ҳикоятро ба забони адабии имрӯза нақл кунанд. Аз таҷрибаи банда аён гашт, ки донишҷӯён мазмуни ҳикоятро хуб дарк намеkunанд ва изҳор менамоянд, ки дар матн калимаҳои номафҳум ҳастанд. Донишҷӯён дар оқизи худ иқрор шуда, ниёзмандии худро дар дониستاني луғат эҳсоси изҳор мекунанд. Дар чунин вазъият омӯзгор дар хусуси захираи луғавии забон, таркиби луғавии он, ҳамеша дар тағйироту инкишоф будани онҳо маълумот диҳад хеле бамавриду муфид хоҳад буд. Воқеан калимаҳои забон бо гузашти айём метавонанд маънои худро тағйир диҳанд, тобишҳои маъноии нав пайдо кунанд ва дар мавриди гуногуни истифодаи он тобишҳои нав ба нав зухур намоянд. Масалан, калимаи меҳнат, ки маънои кори муфиди зарурӣ барои истеҳсоли маводи зиндагӣ, воситаи қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти моддию маънавии инсонро дорад. Аммо дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калима чунин шарҳ ёфтааст:

Меҳнат 1. Мусибат, бало, бадбахтӣ, идбор

Ва халаф донист, ки меҳнат расидааст, ки пеши фарзанд бояд гурехт. «Таърихи Сиистон».

2. Ранҷ, азобу уқубат, машаққат, заҳмат.

Ба ёди ҳумоюн қадаҳ нӯш кард,

Ғаму меҳнати раҳ фаромӯш кард.

Ҳочу

(«Фарҳанги забони тоҷикӣ». ҷ.1. 684)

Бояд тазаккур намуд, ки бе донистани луғати адибони гузашта мо хазинаи бои аҷдодонамонро азбар карда наметавонем. Баъд аз баёноти муқаддимаӣ ба шарҳу тафсири луғати ҳикоя шуруъ бояд намуд, ки дар мисоли мо аз зерин иборат аст. (Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноҳои зиёди калимаҳо оварда шудаанд, аммо мо танҳо маънои дар ҳикоят ифодакунандаи ин ё он калимаро меорем).

Саъб-бисёр, хеле

ғадр – бевафой; аҳдшиканӣ

Ар – шакли кӯтоҳшудаи агар

Карам – саховат, ҷавонмардӣ; кушодадастӣ

Лашкар ба саҳтӣ доштан – нигоҳубин накардан ба лашкар

Лочарам – ноилоҷ; заруратан; бешубҳа

Пушт додан – рӯй гардонидан, гурехтан

Дун будан – пастӣ кардан; хиёнат намудан

Сифла – ноодам, нокас

Маҳдум – хоча; ин ҷо ба маънои подшоҳ омадааст

Бахили кардан – чизеро ба нафъи дигарон раво надидан; мумсикӣ кардан

Маъзур – (каси) узрдошта, узрдор

Ба карам маъзур доштан – ҷавонмардӣ, саховат накардан.

Ҳикоят

Якero дар санъати ғуштӣ гирифтани саромада буд, сесаду шаст банди фунун бидонистӣ ва ҳар рӯз ба навъе аз он ғуштӣ гирифтӣ. магар ғушаи хотираш бо ҷамоли яке аз шогирдон майле дошт, сесаду панҷоҳу нӯҳ бандаш даромӯхт, магар як банд, ки дар таълими он дафъ андохтӣ ва таъхир кардӣ. Филҷумла, писар дар қуввату санъат саромад ва касеро бо ӯ имкони муқовимат набуд, то ба ҳадде ки пеши маликони рӯзгор гуфта буд: «Устодрс фазилате, ки бар ман аст, аз рӯи бузургист ва ҳаққи тарбият, вагарна ба қувват аз ӯ камтар нестам ва ба санъат бо ӯ баробар».

Маликро ин тарки одоб наописанд омад, фармуд, то мусораат кунанд. Мақома муттасеъ тартиб карданд

ва аркони давлату аёни ҳазрат ва зӯроварони рӯи замин ҳозир шуданд.

Писари ҷавон чун пили маст андаромад ба салобате, ки агар кӯҳи оҳанин будӣ, аз ҷой баркандӣ. Устод донист, ки ҷавон ба қувват аз ӯ бартар аст. Бад-он банди ғариб, ки аз вай ниҳон дошта буд, бо ӯ даровехт. Писар дафъи он надонист. Устод ба ду даст аз заминаш болои сар бурд ва фуру кӯфт. Ғирев аз халқ бархост.

Малик фармуд, то устодро хилъату неъмат доданд ва писарро заҷру маломат кард, ки бо парварандаи хеш даъвои муқовимат кардӣ ва ба сар набурдӣ.

Гуфт:

-Эй подшоҳи рӯи замин, ба зӯроварӣ бар ман даст наёфт, балки маро аз илми гӯшти дақиқае монда ва аз ман дарег ҳаме дошт. Имрӯз бад-он дақиқа бар ман голиб омад.

Устод гуфт:

-Бале аз баҳри чунин рӯзе, ки зиракон гуфтаанд:

«Дӯстро ҷандон қувват мадеҳ, ки гар душманӣ кунад тавонад. Нашунидаӣ, ки чӣ гуфт, он ки аз парвардаи хеш ҷафо.

Ё вафо худ набуд дар олам,

Ё магар кас дар ин замон накард.

Кас наёмӯхт илми тир аз ман,

Ки маро оқибат нишона накард».

Ба донишҷӯён вазифа супорида мешавад, ки калима ва таркиботи душворфаҳмо ба дафтарашон нависанд. Аз рӯи таҷриба ва дараҷаи дониши онҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки онҳо ба фаҳмидани калимаву таркибҳои зер душворӣ хоҳанд кашид. Маълум аст, ки феъли замони гузаштаи ҳикоягӣ аз асоси замони гузашта бо иловаи пешванди феълии ме- ва бандакҳои феълий сохта мешавад ва яке аз тобишҳои маъноияш он аст, ки давоми бисёркаратаи амали гузаштаре мефаҳмонад. Чунин тобиши маъноӣ аз мазмуни умумии матн (нутқи муаллиф) маълум мешавад.

Шакли шахси сеюми танҳои ин феъл (медонист) дар матни классикӣ, аз ҷумла Саъдӣ ба шакли феъли гузаштаи наздик-шаҳси дуюми танҳо меояд.

Яке...сесаду шаст банди фунун бидонисти (медонист) ва рӯз ба навъе аз он гушті гирифтӣ (мегирифт).

Баъд аз чунин баёноти муқаддимаӣ ба шарҳи луғати ҳикоят бояд шуруъ намуд, ки дар мисоли мо ин аст:

<u>Санъат</u>	- хунар, пеша, касбу шугл
<u>Саромада</u>	- аввалин, моҳиртарин, пешқадам
<u>Фунун</u>	- фанҳо, илмҳо; усулҳо, ҳилаҳо
<u>Ҷоҳир</u>	- фаҳркунанда, боифтиҳор, бошуқӯҳ
<u>Дафъ</u>	- дур кардан; пинҳон кардан
<u>Даромӯхтан</u>	- омузондан, омӯхтан
<u>Таъхир</u>	-ба қафо мондан, ба қафо андохтани вақт
<u>Филҷумла</u>	- хуллас, хулласи калом
<u>Муковимат</u>	-истодагарӣ, баробар омадан, муқобили
<u>Ҳалл</u>	- андоза, дараҷа
<u>Рӯзгор</u>	- дунё, олам; замон айём
<u>Ҷазилат</u>	- бартарӣ, афзалият, хубӣ, некӣ
<u>Мӯсораат</u>	-шитобкорӣ, аҷала намудан; мӯсобиқа, мӯбориза бо ҳамдигар, дар ин ҷо ба маънои гуштингирӣ
<u>Мақом</u>	- маҳал, мавқеъ, маврид, ҷой
<u>Муттасеъ</u>	- васеъ, фарох, кушод
<u>Арқон</u>	- ҷамъи рукнҳо; роҳбарон, калоншавандагон
<u>Аъён</u>	- бузургон; роҳбарон, ашроф
<u>Ҳазрат</u>	- ҳозиршавӣ; даргоҳ; калимаи таъзиму муроҷиат ба шахси бузург
<u>Салобат</u>	- савлат, ҳайбат, қудрат
<u>Руин</u>	- оҳанин
<u>Ҷариб</u>	- нодир, аҷаб, ғалатӣ
<u>Ҷирев</u>	- ғулғула, шуру ғавғо, доду фарёд
<u>Ҳилъат</u>	- ҷомаву дастор, сару либос, халат
<u>Маломат</u>	- сарзаниш, танбеҳ додан
<u>Дареғ</u>	- афсӯс; надомат
<u>Парварда</u>	- парваришёфта, тарбиятгиранда, шогирд
<u>Ҷафо</u>	- ситам, зулм, ҷабр, азоб

Аз рӯи ин матн чунин вазифа супоридан мумкин аст: муродифҳои калимаҳои номафҳумро аз забони адабии имруза интиҳоб намуда, дар матни ҳикоя гузored ва ба дафтаратон нависед.

Акнун ба донишҷӯён супориш додан мумкин аст, ки ҳикоятро бори дигар мутолиа карда, мазмунашро нақл намоянд.

Ин гуна супоришот ва машқи иҷрои онҳо донишҷӯёнро ба истифодаи мустақилонаи луғатҳои тафсири амалӣ мегардонад, захираи луғатдонии онҳоро ғанӣ менамояд.

Баъд аз ин гуна шарҳи луғат омӯзгор ба шогирдон мефармояд: (ин супоришро низ ба шакли кори мустақилонаи синфӣ, хонагӣ, фардӣ истифода кардан хеле самарабахш аст) ҳикоятро бори дигар мутолиа карда мазмунашро нақл кунед.

Аммо аксари донишҷӯён боз ҳам дар нақли мукаммали мазмуни ҳикоя душворӣ мекашанд. Ин дафъа шикоят мекунанд, ки маънои бисёр калимаҳои дар боло шарҳёфта ба ҷумлаҳои ҳикоя чандон созиш намекунанд ва мазмуни саҳеҳ баровардан мушкил аст.

Дар ҳамин асно ба омӯзгор мавқеъ ва мавриди муносиб пайдо мешавад, ки ба шогирдони худ дар бораи забони ҳар давра замон, услуби фардии адабони алоҳида сухан гӯяд. Ин ҷо маҳсул бояд таъкид кард, ки калимаҳо дар ҳолати муҷаррад, алоҳида ва берун аз матн, мумкин аст маънои дигар дошта бошанд ва ин маъноҳо дар қолаби ибора, таркиб ва ҷумлаҳо тобишҳои маъноии нав пайдо карда метавонанд. Заҳр бояд кард, ки услуби фардии адиб, таровату хусни каломи ӯ маҳз дар матн пурра ҷилвагар мегардад. Аз ин рӯ, ҷумлаҳои осори ҳар муаллифро на ҷудою густа аз матн, балки дар яклухтию тамомияти он бояд омӯхт ва дар хусуси салосат балоғати сухани адиб, маҳорати нотакрори вай қазоват кард. Фақат дар чунин ҳолат мо метавонем ба донишҷӯён дар хусуси таносуби сухан, мантиқи маънавӣ ва унсури забони фасеҳ маълумоти назаррас бидиҳем. Баъд аз ин гуна маълумоти мухтасар омӯзгор бояд шарҳу тафсири ибораю

таркиб ва ҷумлаҳои пурраи асарро баён кунед, ки дар мисоли матни ҳикояти «Сесаду шаст банди фунун» ба таври зайл аст.

Саромада будан - болотар аз дигарон будан, мумтоз будан, забардаст будан, пешқадам будан

Банди фунун бидонистӣ- усули хиларо медонист, тариқи фиребро медонист, хели усулро медонист

Магар гушаи хотираш- шояд як гушаи дилаш

Бандаш даромӯхт- навъашро омӯхт, хелаширо омӯзонд

Дар таълими он дафъ андохти-омӯхтани онро мавқуф гузошт; аз омӯзондани он худдори кард

Таъхир карди - пас гузошт, ба вақти дигар монанд

Имкони муковамат набуд- қудрату тавон надошт, қуввату муқобилият надошт

Малики он рӯзгор - шоҳи он вақт; шоҳи он мамлакат

Устодро фазилате, ки бар ман ҳаст- бартариӣ устод аз ман, афзалияти устод аз ман

Аз рӯи бузургист - дар калонсол будани уст

Ҳаққи тарбият - ҳаққи устоди

Ба санъат ба ӯ баробар- дар ҳунари бо ӯ баробар

Тарки одоб - беодобӣ, густоҳӣ

Маликро душвор омад- ба шоҳ саҳт расид, ба шоҳ маъқул нашуд

Фармуд то мусораат кунанд- фармуд, ки мусобиқа ташкил кунанд, маъракаи гуштингирӣ ороянд

Макоми муттасеъ тартиб карданд- ҷои васеъро тайёр карданд

Аркони давлат - мансабдорони ҳукумат, аҳли дарбор

Аъёни ҳазрат - бузургони ҳозирбуда, одамони баобру

Ба салобат андаромад- бо қудрату ҳайбат

	баромад, ба кибру гурур омад
<u>Бад-он банди ғариб-</u>	бо он усули камёб, ба он ҳилаи эҳтиётӣ
<u>Бо ӯ даровехт</u>	- ба ӯ ҳамла кард, ба ӯ даст ба гиребон шуд
<u>Писар дафъи он надонистӣ-</u>	писар роҳи ҷавоби уро намедонист, роҳи зидди он усулро намедонист
<u>Фурӯ кӯфт</u>	- ба поён партофт, ба замин зад
<u>Фирев аз халқ бархост-</u>	ғалоғулаи тамошобинон баланд шуд
<u>Заҷру маломат кард-</u>	сарзанишу таъна кард
<u>Бо парварандаи хеш даъвои муковамат кардӣ-</u>	бо устоди худ даъвои зӯроварӣ кардӣ
<u>Ба сар набурдӣ</u>	-хурмат накардӣ, рӯихотир нанабудӣ
<u>Даст наёфт</u>	- голиб наёмад, дастболо нашуд
<u>Дақиқа монда буд</u>	- нозукие монда буд
<u>Аз ман дареғ ҳамедошт-</u>	ба ман лоиқ надонист, аз ман пинҳон медошт, ба ман наомӯхт
<u>Парвардаи хеш-</u>	шогирди худ

Ба донишҷӯён чунин супориш додан мумкин аст: Аз рӯи шарҳу тавзеҳоти мазкур таркибу ибораҳои ба мазмуну мантиқи матни ҳикоя мувофиқро интихоб намуда, мундариҷаи ҳикояро нақл кунанд ё ки нависанд.

Ин гуна супоришро низ ба шакли вазифаи хонагӣ, дарси амалии мустақил дар синф, кори фардӣ супоридан мумкин аст.

Мушкилоти омӯзишу таълими услуби матни классикӣ дар он аст, ки мутаассифона то имрӯз таърихи забону услуби осори классикӣ кам тадқиқу тафсир шудааст. Китобҳои дарсии махсус ва усулномаҳои таълими ин соҳа вучуд надоранд. Аз ин рӯ, ба омӯзгорони имрӯзаи забони тоҷикӣ (хусусан

дар шароити ўзбекистон) лозим аст, ки дар бораи баъзе хусусиятҳои забони матни осори қадима бо истифодаи маъхазҳои парокандаи илмию усулӣ ба шогирдони худ маълумот бидиҳанд.

Дар ҳикояти фавқ баъзе хусусиятҳои забони дида мешавад, ки он бо забони адабии имрӯза каме фарқ мекунад. Ба муаллим лозим аст, ки ин гуна фарқҳои чӯзиро ба донишҷӯён фаҳмонда диҳад. Масалан, пасоянди –ро дар забони адабии ҳозираи тоҷик асосан ба предмети муайян бевосита гузаштани амалро, ки бо феъли гузаранда ифода шудааст, мефаҳмонад. Ин пасоянд дар забони осори классикони мо ба вазифаи пешоянди ба меояд: Маликро (ба Малик) ин тарки адаб напосанд омад. Малик фармуд, то устодро (ба устод) хилъату неъмат доданд ва писарро заҷру маломат кард.

Пасоянди –ро дар услуби осори классикон ба вазифаи ибораи изофагии соҳибият низ меояд: устодро фазилате (яъне, фазилати устод), ки бар ман аст, аз рӯи бузургист ва ҳаққи тарбият, вагарна ба қувват аз ӯ камтар нестам.

Ин пасоянд ба вазифаи ифодагари маънои соҳибияти амал (ба шакли ибораҳои он) меояд:

Маро аз илми гуштии дақиқае монда буд (яъне, дар илми гуштиро омӯхтани ман дақиқае монда буд).

Баъд аз чунин маълумоти доир ба сарфу наҳви матни осори классикӣ, барои таҳкими дониши шогирдон бояд ба онҳо чунин саволу супоришот пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Шакли шахси сеюми танҳои феъли замони гузаштаи ҳикоягӣ дар услуби осори классикӣ ба кадом шакл меояд?

2. Дар матни осори классикӣ пасоянди –ро ба кадом маънию вазифаҳои грамматикӣ омада метавонад?

3. Пешоянди бар дар услуби осори классикӣ ба маъною вазифаи пешоянди аз омада метавонад ё не?

4. Ҳикояро бо услуби забони адабии имрӯза нақл кунед ё нависед.

Ин гуна саволу супоришотро ба сифати мавзӯи кори мустақилонаи донишчӯ дар синф, дар хона, вазифаи фардӣ ё хулосаи шахсӣ (ба таври реферат) ба иҷрои донишҷӯён фармудан мумкин аст.

Баъд аз шарҳи луғат, тафсири таркибу таъбирот ва чунин сайри дониш доир ба хусусиятҳои услуби ҳикоят шогирдон ғоя ва моҳияти панду ахлоқии онро хеле возеҳ дарк мекунанд. Чунончи, як нафар донишчӯ ҳикояро чунин нақл карданаш мумкин аст:

Шахсе дар хунари ғўштингирӣ таҷрибаи зиёде андӯхта, дар ин машғулият устои мумтоз гашта буд. Ё сесаду шаст навъи ин касбро медонист ва бо ҳар касе ғўштин мегирифт, яке аз усулҳоро ба кор меоварду бар ҳарифаш ғолиб меомад. Ё як шогирде дошт, ки соҳиби ҷамоли дилкаше буд. Устои ғўштингир ин шогирди худро шояд дӯст медошт, ки ба ӯ сесаду панҷоҳу нӯҳ усули ғўштингириро омӯзонд. Вале як усулро аз ӯ пинҳон карду наомӯзонд.

Шогирд ба шарофати тарбияти устои худ соҳиби қуввату ғайрати зиёд ва моҳири санъати ғўштин гардид. Чунон паҳлавоне шуд, ки дар ғўштингирӣ касе ба ӯ баробар шуда наметавонист. Аз ин хунару қувват шогирд фахр мекард. Чунон ҳавобаланду мағрур гашт, ки рӯзе дар ҳузури подшоҳи он мамлакат гуфт: «Фарқи устодам аз ман танҳо дар калонсолии ӯ ва хидмати устодияш мебошад. Агар ин сабаб намебуд, дар қувват ман аз вай камтар нестам, хунару санъати ман ҳам ба ӯ баробар аст».

Ин худписандию беодобии шогирд ба шоҳ маъқул нашуд ва фармон дод, ки февран мусобиқаи ғўштингирӣ ташкил кунанд. Мулозимон майдони васеъро тайёр карданд. Роҳбару амалдорони давлат, бузургони мамлакат ва паҳлавонони ҳар вилоят ҷамъ шуданд. Шогирди ҷавон монанди фили маст бо ғуруру ҳавобаландӣ ба майдон всрид шуда, худро чунон нишон медод, ки ғўё кӯҳи оҳанин бошад ҳам онро бо як зарба ба хок баробар мекард. Устод андеша кард, ки шогирдаш дар қувват аз ӯ зӯрвартар аст. Аз ин рӯ, он як усули ғўштингирии аҷоибро, ки ба шогирдаш наомӯзонда буд, ба кор бурд, шогирд роҳи ҳимояти худро аз ин усули камёфт

ёд надошт. Устод бо ҳамин усул шогирдро ба болои сараш бардошт ва чунон ба замин зад, ки қариб буд қонаш барояд. Ғавғою офарини мардум нисбат ба устод баланд шуд. Шоҳ фармон дод, ки устоди худро эҳтиром накардӣ, даъво кардӣ, ки ўро мағлуб мекунӣ.

Шогирд боз ҳам аз карда пушаймон нашуд ва чи тавре халқ мегуяд, аз асп фарояд ҳам аз узангу нафаромада гуфт:

-Эй подшоҳи олам, устодам маро бо қувват мағлуб накардааст. Ў як усули нозукро, ки аз ман пинҳон дошта буд, истифода кард ва маро мағлуб намуд.

Устод, ки ин суҳанони шогирдашро мешунид, гуфт:

-Сухани ту дуруст аст. Ман он усули нозукро барои чунин рӯз эҳтиёт мекардам. Чунки донишмандони ботаҷриба гуфтаанд: «ба дўстат ба ҳадде ёрӣ расон, ки агар рӯзе ба ту душман шавад, аз ту зўртар набошад». Магар нашунидаӣ як устоде, ки аз шогирди худ ҷафо дида буд, ин тавр гуфтааст (мазмунӣ шеър): «ё вафодорӣ дар ин дунё набудааст, ё будаасту касе риоя намекардааст. Аз шогирдони ман, ки ба онҳо тирандозӣ омӯхтаам, касе ёфт нашуд, ба муқобили ман тир напарронда бошад».

Навиштани таҳлили ғоявию бадеии ҳикоят ва таассуроту пандгирии донишҷӯён ҳамчун вазифаи хонагӣ супорида мешавад.

Омӯзгорон метавонанд барои санчиши дараҷаи донишандӯзии шогирдон чунин саволу супоришотро пешниҳод кунанд:

1. Моҳияти панду ахлоқии «Сесаду шаст банди фунун» аз чӣ иборат аст?

2. Аз панду ҳикмати ҳикоя барои худ чӣ натиҷа бардоштед?

3. Тавсифи хулқи шогирдро батафсил нависед.

4. Оё шумо назари шогирди беодобро дар байни шарикдарсонӣ худ мебинед?

5. Ба фикри шумо кадом калимаҳои матни ин ҳикоя аз маъноӣ луғавӣ му«арради» худ дур рафтаанд. Маъниҳои муродифи онҳоро номбар кунед.

6. Омӯхтани калима, ибора ва ҷумлаҳои гусаста аз матн чӣ гуна хатарҳо дорад?

7. Услуби фардии адибро чӣ гуна бояд омӯхт? ҳикояти дигари Саъдӣ, ки мо онро шартан «Хонашери майдонғариб» номидем, низ чун ҳикояти пешина барои омӯхтани луғат ва дарки панди пурҳикмати саъдиёна ҷолиби диққат аст. Матни асли ҳикоят чунин аст:

Ҳикоят

Соле аз Балх Бомиенам сафар буд ва роҳ аз ҳаромиен пурхатар. Ҷавоне бадрака ҳамроҳи мо шуд сипарбоз, чархандоз, силаҳшӯри бешзӯр, ки ба даҳ марди тавоно камони ӯ зеҳ кардандӣ ва зӯрварони рӯи замин пушти ӯ бар замин наёвардандӣ. Валекин чунон ки донӣ муғтанам буду сояпарварда, на ҷаҳондидаву сафаркарда, раъди кӯси диловарон ба гушаш нарасида ва барқи шамшери саворон надида:

Наяфтода бар дасти душман асир,
Ба гирдаш наборида борони тир.

Иттифоқан ману ин ҷавон ҳар ду дар паи ҳам равон. ҳар он девори қадимаш, ки пеш омадӣ, ба қуввати бозу бияфкандӣ ва ҳар дараҳти азим, ки дидӣ ба зӯри сарпанча баркандӣ ва тафохуркунон гуфтӣ:

«Пил ку, то катифу бозуи гурдон бинад,
Шер ку, то кафу сарпанчаи мардон бинад»

Мо дар ин ҳолат, ки ду ҳинду аз паси санге сар бароварданду оҳанги қитоли мо карданд. Ба дасти яке ҷӯбе ва дар бағали он дигар кулӯхкӯбе. Ҷавонро гуфтам: «Чӣ пой?»

Биёр. он чӣ дорӣ, зи мардиву зӯр,
Ки душман ба пой худ омад ба гӯр.

Тиру камонро дидам, аз дасти ҷавон афтод ва ларза бар устухон.

На ҳар кӣ мӯй шикофад ба тири ҷавшнхӯй,
Ба рузи ҳамлаи ҷанговарон бидорад пой.

Чора ҷуз он надидем, ки раҳту силоҳи ҷома раҳо кардему ё он ба саломат биёвардем.

Ба қорҳои гарон марди қордида фирист,
Ки шери шарза дарорад ба зери хамаи каманд.
Ҷавон агарчи қавиёлу пилтан бошад,
Ба ҷанги душманаш аз ҳавл бигсилад пайванд.

Набард пеши масофозмуда маълум аст,
Чунон ки масъалаи шаръ пеши донишманд.

Ба фикри мо аз ин ҳикояти Саъдӣ чунин калимаю таркибҳоро шарҳу тафсир намудан ба мақсад мувофиқ аст:

<u>Харомӣ</u>	дузд, роҳзан, ғоратгар, яғмогар
<u>Бадрака</u>	пешбарандаи корвон, қофиласолор, роҳбалад
<u>Сипарбоз</u>	чусту чолок дар сипардорӣ; чанговар
<u>Чархандоз</u>	варзишгари чарх, чархпарто, дискандоз
<u>Силахшӯр//силохшӯр</u>	марди чангӣ, марди силохдор, таҷрибадор дар чанговарӣ
<u>Бешзӯр</u>	пурзӯр
<u>Зех кардан</u>	тори камонро кашидан, ресмони камонро таранг кардан
<u>Мугтанам</u>	ғанимат шумурдашуда
<u>Мутанаъим</u>	аз неъмат бархурдор, бо нозу неъмат таъминбуда
<u>Раъди кӯс</u>	свози нақораи бузург
<u>Барқи шамшер</u>	дурахши шамшер
<u>Тафохурқунон</u>	фахркунон
<u>Мо дар ин ҳолат ки</u>	мо дар ин ҳолат будем, ки , ҳамин вақт
<u>Оҳанги қитол кардан</u>	ба чанг майл кардан, мақсади чанг доштан
<u>Кулӯхкӯб</u>	путки чӯбин, тӯқмоқ
<u>Чӣ пой</u>	чиро интизорӣ?
<u>Гурдон</u>	пахлавонон
<u>чавшанхой</u>	чавшангузар, аз чомаи симбофти фулодин гузаранда
<u>Рахт</u>	коло, асбобу анҷом; асбобу анҷоми сафар; чома ва дигар пӯшок
<u>Силох</u>	аслиҳа
<u>Раҳо кардан</u>	партофта гурехтан, аз даст додан
<u>чон ба саломат биёвардан</u>	чонро халос кардан, аз марг наҷот ёфтан

<u>Гарон</u>	қиммат; бузург; душвор
<u>Кордида</u>	ботачриба
<u>Шарза</u>	хашмгин; зуровар
<u>Ба зери хашми каманд даровардан</u>	ба банд гирифтанд
<u>Кавиёл</u>	қавигардан; зур; тануманд
<u>Пилтан</u>	пурзур
<u>Хавл</u>	тавзоной, қудрат, зур
<u>Бигсилад</u>	канда шавад, пора шавад
<u>Набард</u>	мубориза, чанг
<u>Масофозмуда</u>	чангозмуда, чагнговари ботачриба
<u>Шаръ</u>	шариат, қонуну қоидаҳои дини Ислом.

Баъд аз шарҳи луғат ба шогирдон чанд маълумоти сарфу нахвиرو, ки дар ин ҳикоят ба назар мерасад, бояд тақдим намуд.

Яке ин аст, ки дар услуби Саъдӣ ва аҳёнан дигар адибони мозӣ бандакҷонишинҳои соҳиби шахси якум танҳо бо ҳамбастагии исм дар як вақт ҳам вазифаи ҷонишини шахси якуми танҳо (ман) ва ҳам вазифаи пешоянди самти амал (ба)-ро иҷро мекунанд. Мисол: Соле аз Балх Бомииёнам сафар буд ва роҳ аз ҳаромииён пурхатар. Агар маънои ин ҷумларо ба услуби имрӯза баён кардан лозим бошад, бадин тартиб сурат мегирад: Соле ман аз Балх ба Бомииён сафар доштам, ки он вақт роҳ аз ғоратгарон пурхатар буд.

Бояд диққати шогирдонро ба фазилати услуби осори классикӣ ҷалб намуд. Дар ин мисол нисбати услуби имрӯза, ки танҳо аз истифодаи зиёдатии ҷонишини ман ва пешоянди самтии ба бидуни осеби маънӣ сарфи назар шудааст. Инчунин хабари ҷумлаи якум доштан низ ихтисор шуда, хабари ҷумлаи дуюм буд ба ҳар ду ҷумла бомуваффақият хизмат намуда ҷумлаи мураккаби пайваст сохтааст.

Дар услуби Саъдӣ бандаки изофӣ низ вазифаи пешоянди «ба»-ро адо кардааст, ки мислашро дар забони имрузаамон намебинем. Ҷавоне бадрақа хамроҳи мо шуд сипарбоз, чархандоз, силаҳшури

бешзӯр, ки ба даҳ марди тавоно камони ӯ зеҳ кардандӣ. Мо имруз ин маъниро дар шакли ба мо ҳамроҳ шуд ифода менамоем. Дар забони имруза низ шакли изофати ин тиркиб вучуд дорад, вале дар ҳолати буд (на шуд) омадани хабар.

Мо ҳини баррасии ҳикояти пешини Саъдӣ шаклҳои феъли замони гузаштаи ҳикоягиро мушоҳида карда будем. Инак, дар ҷумлаи фавқ зуҳури онро бо пасчаспаки андӣ дар сурати кардандӣ ё ки наёвардандӣ мушоҳида мекунем, ки ин ҳодисаи басо серистеъмоли адибони адабиёти мумтози мо будааст. Дар ҷумлаи фавқ мо аз хусусияти ҷолибтари тақаллуми Саъдӣ шоҳид мешавем, ки он дар нутқи имрузаи мо кам дучор мешавад. Ин ҳолат бештар муайянкунандаҳои чида гирифтани мубтадо (сипарбоз, чархандоз, силашӯри бешзӯр) баъд аз хабари ҷумла (ҳамроҳи мо шуд) мебошад.

Савол ва супоришот:

1. Дар ин ҳикоя кадом хислати ношоистаи инсон танқид шудааст?

2. Саъдӣ мағрурии ҷавонро чӣ тавр тасвир кардааст?

3. Порчаҳои шеърӣ дар ҳикояти Саъдӣ чӣ гуна вазифаро иҷро намудааст?

4. Боз дар кадом ҳикояти Саъдӣ шумо манманию ҳавобаландиро мушоҳида кардед?

5. Порчаҳои шеърӣ ба наср гардонед.

Лозим донистем, ки боз як ҳикояти Саъдиरो таҳлили лексикологӣ намоем.

Ҳикоят

Соле низое дар миёни пиёдагони ҳоҷ уфтода ва дой ҳам дар он сафар пиёда. Инсоф дар сару рӯи ҳам Фитодем ва доди фусуқи чидол бидодем. Качованишинеро шунидам, ки бо адили худ мегуфт:

-Ё лилачаб, пиёдаи оч чун арсаи шатранҷ ба сар мебарад, фарзин мешавад, яъне беҳ аз он мегардад, ки буд ва пиёдагони ҳоҷ бодия ба сар бурданду батар шуданд.

Аз ман бигӯй ҳоҷии мардумгазойро,
К-ӯ пӯстини халқ ба озор медарад.

ҳочӣ ту нести, шутур аст, аз барои он-к
Бечора хор мехӯраду бор мебарад.

Шарҳи луғат:

<u>Низоъ</u>	чидол, чанҷол, кашмакаш, муноқиша; душманӣ
<u>Ҳоч</u>	ҳочӣ, зиёраткунандаи Маккаю Мадина; ҳаҷкунанда
<u>Дой</u> <u>Инсоф</u>	дуогӯй, пир, яъне худи муаллиф; нисф, нима, адолат, дар ин ҷо ба маънои ба ростӣ, ростӣ гап ҳамин, ки...
<u>Фусук</u> <u>Чидол</u> <u>Қачова</u>	бадқирдорӣ, бадгӯй низоъ, чанҷол, чанг ду қуттиё, ки ба ду тарафи шутур ё ҳар бор қарда. даруни он ё одам мешинонанд ё бор мегузоранд.
<u>Адил</u>	қасе, ки дар тарафи дигари қачова менишинад, то ки ҳар ду тарафи қачова ҳамвазн бошад.
<u>Ё лилаҷаб</u> <u>Пиёдаи оч</u>	нидо: ё қачабо, ё тавба Пиёдаи донаи шатранҷ, мӯҳраи аз устухони фил тарошидаи шатранҷ
<u>Арса</u> <u>Ба сар бурдан</u>	майдон, тахтаи шатранҷ тай қардан, то охири тахтаи шатранҷ расидан
<u>Фарзин</u>	номи мӯҳраи (савораи шатранҷ), вазир
<u>Бодия</u> <u>Батар</u> <u>Ҳочӣ</u> <u>Мардумгазоӣ</u>	саҳрои васеъ бадтар, пасттар сайёҳи Макка газандаи мардум; зараррасон, мардумозор

Дар матни ҳикояти мазкур як адад ибораҳои
рехта, мавҷуданд, ки ба истилоҳи забоншиносии
имруза-фразеологизм ё воҳидҳои фразеологӣ
меноманд. Яке аз онҳо: доди фусуку чидол додан ва

дигаре: пўстини халк ба озор даридан мебошад. Пас саволе ба миён меояд, ки ибораи рехта ё фразеологизм чист?

Тавре ки дар адабиёти илмӣ таъриф шудааст: *ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам марбут, ки мазмӯни яклухту аксар образнокро ифода мекунанд, ибораҳои рехта ё худ фразеологӣ номида мешавад.*

Ба шогирдон бояд фаҳмонд, ки маъноӣ яклухти ибораҳои рехта аз маъноӣ калимаҳои таркиби онҳо барнамеоянд ва маъноӣ қисми пуробуранги онҳо аксаран маҷозӣ мебошад. Дар ибораи яқум қисми дод додан маъно надорад, аммо калимаҳои фусуку чидол ба маъноӣ асли омадаанд. Дар якҷоягӣ чунин воҳиди фразеологиро ташкил кардааст: доди фусуку чидол додан, ки маъноӣ бадгӯию ҷанҷолро ба халди аъло расонидан-ро дорад. Аз қабилӣ доди суҳан додан, суҳангӯиро ба дараҷаи олий расонидан, суҳанро ниҳоят зебову пурмаъно гуфтан. Ибораи дуҷум (пўстин ба озор дарондан)-маъноӣ хулқу рафтори шахси бераҳму шафқатро ифода мекунанд.

Дар забони зинда ибораи пўстин кандан мавҷуд аст, ки маъноӣ бераҳмона ҷазо додан. бераҳмона интиқом ситонданро дорад. Маъноӣ таъбири пўстин ба озор дарондан низ ба ҳамин маъно қаробат дорад, ин ҷо калимаи озор, ки ба маъноӣ асл омада, шиддати (экспрессивии) таъсири суҳанро ошкоротар ва пурқувваттар намудааст.

Дар шеър шоир хулқу атвори он ҳоҷиёро фош намудааст, ки бо номи ҳоҷигӣ халқи меҳнатии авомро фиреб дода, онҳоро озор медиханд, ғорат мекунанд. Шоир таъкид кардааст, ки ҳоҷиёни мардумгазоӣ ҳарчанд ба ном ҳоҷӣ ҳастанд, аммо заҳматкашонӣ ҳақиқӣ-халқи авом ва ростқавлу хоксор ба номи ҳоҷӣ бештар меарзанд. Ба ақидаи Саъдӣ уштур, ки хоксоронаю қаноатмандона хор меҳураду бор, яъне ҳоҷиёро ба ҳақ мебарад, авлотар аст. Ин ҷо сурати шутур маҷозан, моҳияти халқи меҳнаткаши хоксорро ифода кардааст.

Ин ҷо бояд зикр кард, ки ҳамаи ҳикоятҳои Саъдӣ масъалаҳои муҳими ҷамъияти инсонӣ: одоби

муошират, сирату сурати подшоҳони замон, фазилати қаноат, фавоиди хомӯшӣ, ишқ ва ҷавонӣ, заъфу пирӣ, таъсири тарбия ва ғайра, дар зиндагии имрӯзаамон низ дучор мешаванд, дар бар мегирад.

Дар фавқ чанд ҳикояти Саъдиро овардем, ки он қисман таҳлили лексикологӣ ва сарфию наҳвӣ гардид. Албатта, мушт аз хирвор буд. Ба фикри мо ин таҳлилро дар курсҳои II-IV ҳам давом додан мумкин аст, чунки маводи ҳикояҳо барои таҳлили морфологӣ, калимасозӣ, навъҳои ҷумлаҳо, санъатҳои бадеӣ ва ғайра, ҳатто робитаи забону адабиёт низ маводи зиёде дода метавонад.

Ин ҷо ба тариқи илова интихобан чанд ҳикоятро меорем, ки барои такмили нутқи шифоҳӣ ва хаттии донишҷӯён аз аҳамият ҳолӣ нест. Ин ҳикоятҳоро муаллим метавонад, ҳамчун қори мустақилона истифода намуда, доираи донишандузии талабагонро боз ҳам тавсия намояд.

Муайян намудани мавзӯ, ғоя ва калимаю таркибҳои мушқилфаҳмо аз лугатҳо пайдо намудан ба худӣ донишҷӯён ҳавола карда мешавад. Матнӣ ҳар як ҳикояро ҳамчун вазифаи ҳонагӣ ё қори мустақилона дар синф ва ба забони адабии имрӯза навиштани онро ба хонандагон супоридан мумкин аст.

Дар солҳои охир як гуруҳ равшанфикрон ба чунин ақидаанд, ки як гуруҳи муайяни ҷавонони мо гарчи мактаби миёна ва олиро хатм намуда бошанд ҳам, аммо фикри худро ба забони модариашон ба таври равшан баён карда наметавонанд. Бинобар он дар дарсҳои забону адабиёт бештар ба нутқи хаттӣ шифоҳии хонандагон диққати махсус додан ба мақсад мувофиқ аст. Ин маънои онро надорад, ки аз қоидаи қонунҳои забон тамоман сарфи назар карда шавад.

Ба ақидаи банда аксари муаллимон аз решаҳои маънавию таърихии худ, осори адабиёти классикӣ қанда шудаанд.

Азбаски дар матн маъноӣ якчанд калимаю таркибро дарк намеkunанд, ба мақсади шоир ва нависанда сарфаҳм намераванд. Ва ҳол он ки осори

адабиёти классикӣ барои тарбияи ахлоқию маънавии инсонҳо, хусусан ҷавонон хазинаи бебаҳоест.

Инак, чанд ҳикоятро барои кори мустақилона ба диққати хонандагон ва муаллимони ҷавон, ки нав ба кор шуруъ намудаанд, ҳавола мекунем. Муаллимоне, ки матни ҳикояро дар синф таҳлил кардани ҳастанд, бояд матро аввал худашон фаҳманд ва калимаю таркибҳои мушкилфаҳми онро ба дафтарашон навишта ба дарс ҳозир шаванд.

Ҳикояти 1

Яке аз мулуки Аҷамро ҳикоят кунанд, ки дасти татовул ба моли раият дароз карда буд ва ҷавру азият карда, то ба ҷое, ки халқ аз мақоиди феълаш ба ҷаҳон бирафтанд ва аз қурбати ҷавраш роҳи ғурбат гирифтанд. Чун раият кам шуд, иртифои вилоят нуқсон пазируфт ва хазона тижӣ монд ва душманон зур оварданд.

Ҳар кӣ фарёдраси рӯзи мусибат хоҳад,
Гӯ, дар айёми саломат ба ҷавонмардӣ куш.
Бандаи халқабағуш ар нанавозӣ биравад,
Лутф кун, лутф, ки бегона шавад халқабағуш.

Боре ба маҷлиси ӯ китоби «Шоҳнома» мехонданд дар заволи мамлақати Заҳҳок ва аҳди Фаредун. Вазир маликзодаро пурсид:

-Ҳеҷ тавон доништан, ки Фаредун, ки ганҷу мулку ҳишом надошт, чӣ гуна бар ӯ мамлақат муқаррар шуд?

Гуфт:

-Ончунон ки шунидӣ, халқе бар ӯ ба таассуб гирд омаданд ва тақвият карданд, то подшоҳӣ ёфт.

Вазир гуфт:

-Эй малик, чун гирд омадани халқе муҷиби подшоҳияст, ту мар халқро парешон барои чӣ мекунӣ?

Магар сари подшоҳӣ кардан надорӣ?

Ҳамон беҳ, ки лашкар ба ҷон парварӣ,
Ки султон ба лашкар кунад сарварӣ.

Малик гуфт:

-Муҷиби гирд омадани сипоҳу раият чӣ бошад?

Гуфт:

-Подшохро карам бояд, то бар ӯ гирд оянд ва раҳмат, то дар паноҳи давлаташ эмин нишинанд ва туро ин ҳар ду асло дар ҷибиллат нест:

Накунад ҷаврпеша султонӣ,
Ки наёяд зи гург ҷупонӣ.
Подшоҳе, ки тарҳи зудм афганд,
Пойдевори мулки хеш биканд.

Маликро панди вазири носеҳ мувофиқи табъи муҳолид наёмад рӯй аз ин сухан дар ҳам кашиду ба зиндонаш фиристод.

Басе барнаёмад, ки бани аъмоми султон ба мунозаат хостанд ва мулки падар хостанд. қавме, ки аз дасти татовули ӯ ба ҷон омада буданд ва парешон шуда, бар эшон гирд омаданд ва тақвият карданд, то мулк аз тасарруфи ин бадал рафт ва бар онон муқаррар шуд:

Подшоҳе, к-ӯ раво дорад ситам бар зердаст,
Дӯстдораши рӯзи саҳтӣ душмани зӯрвар аст.
Бо раият сулҳ кун в-аз ҷанги хасм эмин нишин,
З-он ки шоҳаншоҳи одилро раият лашкар аст.

Ҳикояти 2

Якero дӯсте буд, ки амали девон кардӣ, муддате иттифоқи мулоқот наҷафтод. Касе гуфт:

-Фалонро дер шуд, ки надидӣ?

Гуфт:

-Ман ӯро нахоҳам, ки бинам.

қазоро яке аз касони ӯ ҳозир буд, гуфт:

-Чӣ хато кардааст, ки малули аз дидани ӯ?

Гуфт:

-ҳеч малоле нест, аммо дӯстони девониро вақте тавон дид, ки маъзул бошанд ва маро роҳати хеш дар ранҷи ӯ набояд.

Дар бузургию доругири амал
З-ошноён фароғате доранд.
Рӯзи дармсндагию маъзули
Дарди дил пеши дӯстон оранд.
(саҳ.107)

Ҳикояти 3

Яке аз ҳукамо писарро наҳӣ кард аз бисёр хӯрдан, ки серӣ мардумро ранҷур кунад.

Гуфт:

-Эй падар, гуруснаги халкро бикӯшад. Наҷунидаи,
ки зарифон гуфтаанд: ба сери мурдан бех, ки
гуруснаги бурдан.

Гуфт:

-Андоза ниғаҳ дор.

Кулу ва-шрабу ва ло тусрифу-яъне бихуреду
биёшомед, вале зиёдаравӣ накунед.

Начандон бихӯр, к-аз даҳонат барояд,
На чандон, ки аз заъф ҷонат барояд.

Бо он ки дар вучуди таом аст ҳаззи нафс,
Ранҷ оварад таом, ки беш аз қадар бувад.
Гар гулшакар хӯри ба такаллуф, зиён кунад,
В-ар нони хушк дер хӯри, гулшакар бувад.

Макун, гар мардумӣ, бисёрхорӣ,
Ки сағ з-ин мекашад бисёр хорӣ.

(сах.129)

Ҳикояти 4

Дарвешеро зарурате пеш омад, касе гуфт:

-Фалон неъмате дорад беқиёс. Агар бар ҳоҷати ту
воқиф гардад, ҳамон ки дар қазои он таваққуф раво
надорад.

Гуфт:

-Ман уро надонам.

Гуфт:

-Манат раҳбари кунам.

Дасташ гирифт, то ба манзили он шахс даровард.
Якero дид лаб фуруҳишта ва тунд нишаста. Баргашту
сухан нагуфт.

Касе гуфташ:

-Чӣ кардӣ?

Гуфт:

-Атои ўро ба лиқои ў бахшидам.

Мабар ҳоҷат ба наздики турушрӯй,
Ки аз хӯи бадаш фарсуда гардӣ.

Агар гӯй ғами дил, бо касе гӯй,
Ки аз рӯяш ба нақд осуда гардӣ

(сах.132)

Ҳикояти 5

Сайёди заифро моҳие қавӣ ба дом андар афтод
тоқати ҳифзи он надошт, моҳӣ бар ӯ ғолиб омад ва
дом аз дасташ даррабуду бирафт.

Шуд ғулومه, ки оби чӯй орад,
Оби чӯй омаду ғулом бибурд.
Дом ҳар бор моҳӣ овардӣ,
Моҳӣ ин бор рафту дом бибурд.

Дигар сайёдон дарег хӯрданд ва маломаташ
карданд, ки чунин сайде дар домат афтод ва
надонистӣ нигоҳ доштан?

Гуфт:

-Эй бародарон, чӣ тавон кардан? Маро рӯзӣ набуд
ва моҳиро ҳамчунон рӯзӣ монда буд.

Сайёди берӯзӣ дар Дачла моҳӣ нагирад ва моҳӣ
бе аҷал бар хушк намирад.

(сах.142)

Ҳикояти 6

Рафиқе доштам, ки солҳо бо ҳам сафар карда
будему намак хӯрда ва бекарон ҳуқуқи сӯҳбат собит
шуд. Охир ба сабаби нафъе андак озори хотири ман
раво дошт ва дӯстӣ сипарӣ шуд. Ва бо ин ҳама аз ду
тараф дилбастагӣ буд. Шундаам, ки рӯзе ду байт аз
суханони ман дар маҷмае ҳаме гуфтанд:

Нигори ман чу дарояд ба хандаи намакин,
Намак зиёда кунад бар ҷароҳати решон.
Чӣ будӣ, ар сари зулфаш ба дастам афтодӣ,
Чу остини каримон ба дасти дарвешон.

Тоифаи дӯстон ба лутфи ин сухан на, ки бар ҳусни
сирати хеш гувоҳӣ ҳаме дода буданду офарин бурда
ва ӯ ҳам дар ин чумла муболиға карда буд ва бар
фавти сӯҳбати дерин таассуф хӯрда ва ба хатои хеш
эътироф намуда, маълум кардам, ки аз тарафи ӯ ҳам
рағбате ҳаст, ин байтҳо фиристодаму сулҳ кардем:

«На моро дар миён аҳду вафо буд?

Чафо кардию бадахдӣ намудӣ.

Ба як бор аз ҷаҳон дил дар ту бастам,

Надонистам, ки баргардӣ ба зудӣ.

Ҳанузат гар сари сулҳ аст, боз ой,

К-аз он мақбултар бошӣ, «ки будӣ.»

(сах.179)

Ҳикояти 7

Ҳакиме писаронро пэнд ҳамедод, ки ҷонони падар, ҳунар омӯзед, ки мулку давлати дунёро эътиқод нашояд ва симу зар дар сафар бар маҳалли хатар аст: ё дузд ба як бор бибарад, ё хоҷа ба тафориқ бихӯрад. Аммо ҳунар чашмае зоянда асту давлати поянда. Агар ҳунарманд аз давлат бияфтад, ғам набошад, ки ҳунарманд дар нафси худ давлат аст, ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва дар садр нишинад ва беҳунар лукма ҷӯяду сахтӣ бинад.

Сахт аст, пас аз чоҳ таҳаккум бурдан,
Хӯ карда ба ноз, ҷаври мардум бурдан.

* * *

Вақте афтод фитнае дар Шом,
Ҳар кас аз ғушае фаро рафтанд.
Рустозодагони донишманд
Ба вазирии подшоҳ рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.

(сах.203)

Ҳикояти 8

Муаллими куттоберо дидам дар диёри Мағриб турушрӯй, талхғуфтор, бадхӯй, мардумозор, гадотабъ, нопарҳезгор, ки айши мусулмонон ба дидани ӯ табаҳ гаштӣ ва хондани қуръонаш дили мардум сияҳ кардӣ. ҷамъе писарони покизаву духтарони дӯшиза ба дасти ҷафои ӯ гирифта, на захираи хандаву на ёрои ғуфтор, гаҳ орази симини якеро тапонча задӣ ва гаҳ соқи булуруни дигареро шиканча кардӣ. Алқисса, шунидам, ки тарфе аз хабосати нафси ӯ маълум карданд ва бизаданду биронданд ва мактаби ӯро ба муслихе доданд порсое салим, некмарди ҳалим, ки суҳан ҷуз ба ҳукми зарурат нагуфтиву мӯчиби озори кас бар забонаш нарафтӣ. Кӯдаконро ҳайбати устоди нахустин аз сар бирафт ва муаллими дуввуминро ахлоқ малакӣ диданд ва як-як дев шуданду ба эътимоди ҳилми ӯ тарки илм доданд. Ағлаби авқот ба бозича фароҳам нишастандӣ ва лавҳ дуруст нокарда, дар сари ҳам шикастандӣ.

Устоду муаллим чу бувад беозар,

Хирсак бозанд кӯдакон дар бозор.

Баъд аз ду ҳафта бар он масҷид гузар кардам, муаллими аввалинро дидам, ки дил хуш карда буданд ва ба ҷои хеш оварда, инсоф биранҷидам ва «лоҳавл» гуфтам, ки иблисро муаллими малоика дигар чаро карданд? Пирамарде зарифи ҷаҳондида гуфт:

Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симин-ш бар канор ниҳод.
Бар сари лавҳи ӯ набишта ба зар:
«Ҷаври устод бех, ки меҳри падар».
(саҳ.205)

Ҳикояти 9

Порсозодаеро неъматӣ бекарон аз таракаи аммон ба даст афтод. Фиску фучур оғоз кард ва мубаззирӣ пеша гирифт. Филҷумла намонд аз соири маосӣ мункаре, ки накард ва мускире, ки нахӯрд.

Боре ба насихаташ гуфтам:

-Эй фарзанд, дахл оби равон асту айш осиеи гардон, яъне харчи фаровон кардан мусаллам касеро бошад, ки дахли муайян дорад.

Чу дахлат нест, харҷ оҳистатар кун,
Ки мегӯянд маллоҳон суруде:
«Агар борон ба кӯҳистон наборад,
Ба соли Дачла гардад хушкӯде».

Ақлу адаб пеш гиру лаҳву лааб бигзор, ки чун неъмат сипарӣ шавад, саҳтӣ барию пушаймонӣ хӯрӣ.

Писар аз лаззати ною нӯш ин сухан дар гӯш наёвард ва ба қавли ман эътироз карду гуфт:

-Роҳати очил ба ташвиши меҳнати очил мунағғас кардан хилофи раъи хирадмандон аст.

Худовандон кому некбахтӣ
Чаро саҳтӣ хӯрданд аз бими саҳтӣ?
Бирав, шодӣ кун, эй ёри дилафрӯз,
Ғами фардо нашояд хӯрд имрӯз.

Факэйфа маро, ки дар садри мурувват нишастаам ва ақди футувват баста ва зикри инъом дар афвоҳи авом афтода.

Ҳар кӣ алам шуд ба сахову карам
Банд нашояд, ки ниҳад бар дарам.

Номи накӯй чу бурун шуд ба кӯй,
Дар натавонӣ, ки бубандӣ ба рӯй.

Дидам, ки насихат намепазирад, ва дами гарми
ман дар оҳани сарди ӯ асаре намекунад, тарки
муносиҳат гирифтам ва рӯй аз мусоҳибат
бигардонидам ва қавли ҳукаморо кор бастам, ки
гуфтаанд: Баллиғ мо алейка фа ин лам яқбалу мо
алейка (тарҷумааш: он чӣ бар туст, бигӯй ва агар аз
ту нашнаванд (напазиранд), гуноҳе бар ту нарафта
бошад).

«Гарчӣ донӣ, ки нашнаванд, бигӯй,
Ҳар чӣ донӣ, зи неххохию панд.
Зуд бошад, ки хирасар бинӣ,
Бо ду пой уфтода андар банд.
Даст бар даст мезанад, ки дарег
Нашунидам ҳадиси донишманд».

То пас аз муддате он чи андешаи ман буд, аз
нақбати ҳолаш ба сурат бидидам, ки пора-пора ба
ҳам бармедӯхт ва луқма-луқма ҳаме андӯхт. Дилам аз
заъфи ҳолаш ба ҳам баромад ва мурувват надидам
дар чунон ҳоле реши дарунаш ба маломат
харошидану намак пошидан.

Пас бо дили худ гуфтам:

«Ҳариси сифла дар поёни мастӣ
Наяндешад зи рӯзи тангдастӣ.

Дарахт андар баҳорон бар фишонад,
Зимистон, лоҷарам, бебарг монад».
(саҳ.206)

Ҳикояти 10

Фақираи дарвеше ҳомила буд, муддати ҳамл ба
сар оварда ва мар ин дарвешро ҳама умр фарзанд
наёмада буд. Гуфт:

-Агар худои азза ва ҷалла маро писаре диҳад, чуз
ин хирқа, ки пӯшида дорам, ҳар чӣ милки ман аст,
эзори дарвешон кунам.

Ба мучиби шарт иттифоқан писар оварду суфраи
дарвешон ба мӯчиби шарт биниҳод. Пас аз ҷанд
соле, ки аз сафари Шом бозомадам, ба маҳаллати он

дуст баргузаштам ва аз чигунагии ҳолаш хабар пурсидам.

Гуфтанд:

-Ба зиндони шаҳна дар аст.

Сабаб пурсидам, касе гуфт:

-Писараш ҳамр хурдааст ва арбада карда ва хуни касе рехта ва худ аз миён гурехта. Падарро ба илллати ӯ силсила дар ной асту банди гарон бар пой.

Гуфтам:

-Ин балоро ба ҳоҷат аз худо хостааст.

Занони бордор, эй марди хушёр,

Агар вақти валодат мор зоянд,

Аз он беҳтар ба наздики хирадманд,

Ки фарзандони нсҳамвор зоянд.

(сах.211)

Ҳикояти 11

Мардеро дарди чашм хост, пеши байтор рафт, ки даво кун. Байтор аз он чӣ дар чашми чорпоён мекунад, дар дидаи ӯ кашид, ва кӯр шуд. ҳукумат ба довар бурданд. Гуфт:

-Ба ӯ ҳеҷ тавон нест, агар ин ҳар набудӣ, пеши байтор нарафти.

Мақсуд аз ин сухан он аст, ки бидонӣ, ки ҳар он кӣ ноозмударо кори бузург фармояд, бо он ки надомат барад, ба наздики хирадмандон ба хиффати рой мансуб гардад.

Надихад ҳушманди равшанрой

Ба фурумоя корҳои хатир.

Бӯрӯбоф агарчи бофанда (а)ст,

Набарандаш ба коргоҳи ҳарир.

(сах.213)

ХУЛОСА

Дарсҳои забони тоҷикӣ дар факултетҳои филологӣ он вақт сермаҳсул ва муфид мешавад, ки онҳо бо адабиёти мумтоз вобаста гузаронда шаванд. Моҳияти ҳар сухан, ибора ва ҷумларо донишҷӯён пурра ва бошуурона аз худ намоянд. Луғатомӯзи асоси забондонӣ мебошад. Осори адибони мумтоз маводи асосии таълими забон шуда метавонад.

Хикояти Саъдии Шерозӣ на танҳо ба касбу камоли донишҷӯён, балки дар оянда барои ташаккули афкори эстетикӣ онҳо низ кумак хоҳад расонд. ҳикояти Саъдӣ бо мазмуни панду ҳикматомези худ шогирдони ғамоми ихтисосотро ба руҳи хоксорию қордонӣ, эҳтирому азиз доштани устод тарбият намуда, ҳисси нафрати онхоро бар зидди ҳама гуна кутохандешӣ ва кибру гурури бевунёд бедор менамояд.

Дар охир таъкид кардан мехоҳем, ки ин нишондоди услубӣ ҳеҷ гоҳ шакли мукаммали таҳлили луғавию омузиши услуби адиб нест. Шояд дар оянда баъзе муаллимони ҷавони факултет ин гуна қори хайр ва муфидро давом диҳанд, нуран аъло нур мебуд.

ФЕХРАСТИ АДАБИЁТ:

1. Рӯзномаи «Овози тоҷик», 1 июли соли 1998.
2. Конститутсияи Республикаи Ўзбекистон - Тошкент, 1992, саҳ.9.
3. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. - Тошкент, 1998 йил.
4. С.Айнӣ Ахтари инқилоб. - Душанбе, 1974.
5. Саъдии Шерозӣ. Куллийёт. ҷ.3 - Душанбе, 1990.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ 1-2. - Москва, 1969.

МУНДАРИЧА:

1. Муқаддима.....	3-5
2. Интихоби маводи дарс.....	6-8
3. Матни маводи забономузӣ.....	9-10
4. Раванди дарс.....	11-13
5. Ҳикояти «360 банди фунун...».....	13-21
6. Ҳикояти «Паҳлавони хонашери майдонғариб»	22-23
7. Ҳикояти «Низои ҳоҷиён».....	24-38
8. Хулоса.....	36-37
9. Феҳрасти адабиёт.....	37

*5.11.2004 йилда босишига рухсат этилди.
№ 106 буюртма 2,5 босма табоқ,
ҳажми 60x84 1,16. Адади 100 нусха*

*СамДУ Нашр-матбаа маркази босмахонасида чоп этилди.
703004, Самарқанд ш., Университет хиёбони, 15.*

